

הסוגיא השנייה – מאן תנא דשמעת ליה שבת זמן תפלין (צו ע"א¹² – צו ע"ב²²)

מאן תנא דשמעת ליה שבת זמן תפלין?

(א) [1] ר' עקיבא היא, דתניא:

ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה –
ימים ולא לילות, מימים – פרט לשבתות וימים טובים, דברי ר' יוסי הגלילי.
ר' עקיבא אומ': לא נאמרה חוקה זו אלא כנגד פסח בלבד.

5

[2] אלא הא דתנן: פסח ומילה מצות עשה, לימא דלא כר' עקיבא, דאי ר' עקיבא, כיון
דמוקים לה בפסח, לאו נמי איכא דאמ' ר' אבין א"ר אלעזר: כל מקום שנא' השמר, פן
ואל, אינו אלא לא תעשה?

אפילו תימא ר' עקיבא, השמר דלאו – לאו; השמר דעשה – עשה.

[3] וסבר ר' עקיבא שבת זמן תפלין הוא? והתניא, ר' עקיבא אומ': יכול יניח אדם תפלין
בשבתות וימים טובים? ת"ל: והיה לאות על ירך – מי שצריכין אות, יצאו שבתות וימים
טובים שהן גופן אות!

10

(ב) [1] אלא האי תנא, דתניא: היה ניעור בלילה – רצה חולץ רצה מניח, דברי ר' נתן.
יונתן הקטרוני אומ': אין מניחין תפלין בלילה.
מדלילה לתנא קמא זמן תפלין, שבת נמי זמן תפלין.

15

[2] ודילמא לילה זמן תפלין, שבת לאו זמן תפלין,
דהא שמענא ליה לר' עקיבא דאמ': לילה זמן תפלין, שבת לאו זמן תפלין דהא שמענא ליה!

(ג) [1] אלא האי תנא הוא, דתניא: מיכל בת שאול היתה מנחת תפלין ולא מיחו בה חכמים.
מדלא מיחו בה חכמים, אלמא קסברי: מצות עשה שלא הזמן גרמה הוא.

[2] דילמא סברי לה כמאן דאמ': נשים סומכות – רשות; דאי לא תימא הכי, אשתו של
יונה עולה לרגל ולא מיחו בה חכמים, מי איכא למאן דאמ': רגל לאו מצות עשה שהזמן
גרמה הוא? אלא התם סבירא להו כמאן דאמ': רשות, הכא נמי סבירא להו כמאן דאמ': רשות.

20

(ד) [1] אלא האי תנא היא, דתניא: המוצא תפלין מכניס זוג זוג, אחד האיש ואחד האשה, אחד
חדשות ואחד ישנות, דברי ר' מאיר; ר' יהודה אוסר בחדשות ומתיר בישנות. עד כאן לא
פליגי אלא בחדשות, אבל באשה לא פליגי,

25

אלמא קסברי: מצות עשה שלא הזמן גרמא הוא, דכל מצות עשה שלא הזמן גרמא –
נשים חייבות.

[2] ודילמא הכא נמי סבירא להו כמאן דאמ': רשות?

לא ס"ד; לא ר' מאיר סבר לה כר' יוסי ולא ר' יהודה סבר לה כר' יוסי,
 דתנן: אין מעכבין את התינוקות מתקוע ביום טוב,
 הא נשים מעכבין, וסתם מתניתין ר' מאיר.

30

לא ר' יהודה סבר לה כר' יוסי, דתניא: דבר אל בני ישראל וסמך – בני ישראל סומכי'
 ואין בנות ישראל סומכות. ר' יוסי ור' שמעון אומ': נשים סומכות רשות. וסתם ספרא –
 ר' יהודה.

חילופי הנוסחאות

[1] **מאן תנא דשמעת ליה** בענף או: "מאן תנא דשמעת ליה", ואילו בענף מד: "ומאן שמעת ליה" (בכ"י מינכן: "ומ[א]ן שמע' ל[י]"). ראו מה שכתב הלבני, עמ' רמח, הערה 4. [4] **ימים ולא לילות** בכ"י אוקספורד נכפל בטעות: "ימים ולא ולא לילות ימים" – ובמהדורה הושמט ייתור זה. [7] **אלעזר** כ"י וטיקן: "אילעא", בדפוס ראשון: "אילעאי", ואילו בכ"י מינכן: "אליעזר". ואף שמבחינת סדר הדורות אין זה בלתי אפשרי שר' אבין ימסור בשם ר' אלעזר (ראו אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 218–227), הרי שמהמקבילות עולה בבירור שצריך להיות "אילעא" ושמדובר בחילוף גרפי פשוט. [14] **הקטרוני** בדפוסים: "הקיתוני", אבל בכל כתבי היד, ברי"ש (כ"י אוקספורד: "הקטרוני"; כ"י וטיקן: "הקיתרוני"; כ"י מינכן: "הקיתרוני"). הוא נקרא כך ככל הנראה על שם עירו קטרון שבנחלת זבולון. ראו שופטים א ל, והשוו: שמעון איש קטרון, המופיע בבראשית רבא פז יב (עמ' 1073). וראו גינצבורג, ירושלמי, עמ' 274. [18] **שאל** וכך גם בירושלמי י א, כו ע"א ובמכילתא דר' ישמעאל, מסכתא דפסחא יז (עמ' 68–69). אבל במקבילה שבירושלמי ברכות ב ג, ד ע"ג וכן בכל יתר עדי הנוסח של הסוגיא – "כושי". לעניין 'כושי' = 'שאל' ראו אבות דר' נתן נוסח ב מג, עמ' 122, ובמקבילות המצוינות שם בהערה מה. [22] **אלא התם סבירא להו כמאן דאמ' רשות** כך בענף או (בכ"י וטיקן: "אלא סברי לה כמאן דאמ' רשות הכא נמי סברי לה כמאן דאמ' רשות"), ואילו בענף מד: "אלא קסבר רשות הכא נמי רשות" [26] **אלמא קסברי** כך בענף או, אבל בענף מד: "שמע מינה" (כ"י מינכן = ש"מ; דפוס ראשון: "שמ מינה"). בספר הליכות עולם שער שני, מה (עמ' לו): "כל סתם אלמא שבגמרא הוא כמו שמע מינה". ונראה שבענף מד ישנו ניסיון "לחזק את המשא ומתן ולהגביר את המתח שבו" (פרידמן, השוכר – הנוסח, עמ' 35); ועל אף הדמיון שבין המונחים, "שמע מינה" פסקני ונחרץ יותר מאשר 'אלמא קסברי'.

מסורת התלמוד

[3] **ושמרת את החקה הזאת שמות יג**, י מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דפסחא יז (עמ' 68–69); מכילתא דרשב"י יג י (עמ' 41–42); ירושלמי ברכות ב ג, ד ע"ג; עירובין י א, כו ע"ג; מנחות לו ע"ב. [6] **פסח ומילה** משנה כרתות א א. לימא דלא כר' עקיבא – שבת פג ע"ב; עירובין יח ע"ב; ראש השנה כה ע"ב; בבא קמא ע ע"א; בכורות ג ע"א; ערכין יד ע"ב. [7] **כל מקום שנאמ' השמר** סוטה ה ע"א; מכות יג ע"ב; שבועות ד ע"א, לו ע"א; זבחים קו ע"א; מנחות לו ע"ב, צט ע"ב. [9] **השמר דלאו לאו** יומא פא ע"א; מנחות לו ע"ב. [10] **יכול יניח אדם תפילין בשבתות** מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דפסחא, יז (עמ' 68–69); מכילתא דרשב"י יג (עמ' 41–42); ירושלמי ברכות ב ג, ד ע"ג; עירובין י א, כו ע"ג; מנחות לו ע"ב. [18] **מיכל בת שאול** מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דפסחא יז (עמ' 68); ירושלמי ברכות ב ג, ד ע"ג; עירובין י א, כו ע"ג. [23] **המוצא תפלין** תוספתא עירובין ח טו (עמ' 137); ירושלמי י א, כו ע"א; שבת סב ע"א. [30] **אין מעכבין את התינוקות** משנה ראש השנה ד ח; ירושלמי ראש השנה ד ט, נט ע"ב; ראש השנה לג ע"א; ערכין ב ע"ב. [31] **וסתם מתניתין ר' מאיר** גיטין ד ע"א; סנהדרין פו ע"א. [32] **דבר אל בני ישראל וסמך ויקרא א ב-ד**. ספרא דבורא דנדבה ב (ד ע"א); ראש השנה לג ע"א; חגיגה טז ע"א; קידושין לו ע"א; חולין פה ע"א. [33] **וסתם ספרא ר' יהודה** שבת קלז ע"א; יומא מא ע"א; קידושין ג ע"א; סנהדרין פו ע"א; שבועות יג ע"א; בכורות א ע"א; כרתות כב ע"א.

רש"י

ומאן תנא דשמעת ליה שבת זמן תפילין הוא, דתוקים מתניתין אליביה? ושמרת את החוקה בפרשת "קדש לי" כתיב, והיא אחת מארבע פרשיות של תפילין. **אלא לענין פסח** דאיירי בה לעיל מיניה, והאי "מימים ימימה" – משנה לשנה, כדמתרגמינן מזמן לזמן, אלמא, מדלא דריש ר' עקיבא האי קרא בתפילין, שמע מינה דסבירא ליה לילה ושבת זמן תפילין, דלא קא ממעט להו קרא. **והא דתנן** בפרק קמא דכריתות (משנה א א). **הפסח והמילה** אף על פי שיש בהן כרת, הואיל ואין בהן לאו אלא מצות עשה הן, אין מביאין על שגגתן חטאת, שאין חטאת באה אלא על לאו דכרת, כדכתיב (ויקרא ד ב): "אשר לא תעשינה" וגו'. **לאו נמי איכא** דהא כתיב: "ושמרת", וכל שמירה אזהרת לאו היא, כדר' אבין. **השמר דלאו לאו והשמר דעשה עשה** פירוש השמר שלא תעשה כן, כגון (שמות לד יב): "השמר לך פן תכרות ברית" וגו'; (דברים יב ל) "השמר לך פן תנקש" וגו'; "השמר בנגע הצרעת" (שם, ח) – שלא יקוץ בהרתו; השמר דעשה כי האי, "ושמרת את החקה". **מי שצריכין אות** ימים שישראל צריכין להעמיד אות על עצמן להכיר שהם מחזיקים בתורתו של הקב"ה, יצאו שבתות וימים טובים שהן עצמן אות בין הקב"ה לישראל, דכתיב (שמות לא יג): "כי אות היא ביני וביניכם". **הניעור בלילה** שאין לו לחוש שמא יפיח בתפיליו. **רצה מניח** ואינו כמוסיף על המצוה, דלילה זמן תפילין הוא, ורבנן הוא דגזור שמא יפיח כשהוא ישן. **מדלילה לתנא קמא זמן תפילין** אלמא לא דריש "מימים ימימה" למעוטי לילות, דמוקים לקרא בפסח. **שבת נמי זמן תפילין** הוא מההוא קרא גופיה ממעט שבת. **ודילמא סבירא ליה לילה זמן תפילין** דלא דריש "מימים ימימה" לענין תפילין, אבל שבת לאו זמן תפילין הוא, ונפקא ליה מ"והיה לך לאות" כדנפקא ליה לר' עקיבא לעיל, דמוקי "מימים ימימה" לפסח, דלא ממעט לילה מימים וקא ממעט שבת מ"והיה לך לאות". **בת כושי בת שאול**, כדכתיב (תהלים ז א): "על דברי כוש בן ימיני", דהיינו שאול, כדאמרינן באלו מגלחין (מועד קטן טז ע"ב). **ולא מיתו בה חכמים** דתהוי כתוספת על דברי תורה, שפטרה נשים ממצות עשה שהזמן גרמא. **של יונה בן אמיתי**. **שלא הזמן גרמא** אלמא מצות תפילין כל שעה גם בלילה גם בשבת, דאי מפקת חד הוי להו זמן קבוע. **דר' יוסי לקמן**. **נשים סומכות רשות** אף על גב דכתיב (ויקרא א ב): "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אדם כי יקריב מכם", וסמך ליה: "וסמך ידו", דמשמע בני ישראל סומכים ואין בנות ישראל סומכות. **אוסר בחדשות** לחלל עליהן את השבת, דילמא קמיע בעלמא נינהו. **נשים סומכות רשות** דאין כאן בל תוסיף, ומשום איסורא נמי ליכא, דקסבר תכשיט נינהו. **אין מעכבין** אין בית דין מוזהרין למונען מלתקוע ביום טוב של ראש השנה, דבעו לחנוכינהו במצות. **הא נשים מעכבין** אף על גב דלא חלול יום טוב הוא, כדתנא דבי שמואל (ראש השנה כט ע"ב): יצאה תקיעת שופר ורדיית הפת, שהיא חכמה ואינה מלאכה, מיהו, נראות כמוסיפות. **סתם סיפרא** תורת כהנים.

פירוש הסוגיא

תקציר

בסוגייתנו מבקשים בעלי הגמרא לברר מיהו התנא הסובר 'שבת זמן תפלין'. שלושה מקורות תנאיים האמורים להצביע על תנא זה מועלים ונדחים. לבסוף מתקבל הסבר רביעי שלפיו ר' מאיר ור' יהודה, שחלקו בברייתא המקבילה למשנתנו, הם הסוברים 'שבת זמן תפלין' (ד[1]). נראה שהדיון בשאלת 'שבת זמן תפלין' הוא של בעלי התלמוד בלבד, ומטרתו היא ללמדנו הלכות שונות, להגדיל תורה ולהאדירה. וכבר טען ר"ל גינצבורג "שאינו לנו אפילו צל ראייה לא מן המשנה ולא מן הברייתא שיאמר אדם, שבת ויום טוב זמן תפלין". מסתבר אפוא שהדיון בשאלת 'שבת זמן תפלין' בסוגייתנו אינו אלא מסגרת שתכליתה שיבוץ הברייתא המקבילה למשנתנו.

מבוא

בסוגייתנו ביקשו בעלי הגמרא לברר מיהו התנא הסובר 'שבת זמן תפלין'. שלושה מקורות תנאיים האמורים להצביע על תנא זה הועלו ונדחו. לבסוף התקבל הסבר רביעי שלפיו ר' מאיר ור' יהודה – שחלקו בברייתא המקבילה למשנתנו – הם שסברו 'שבת זמן תפלין'. רש"י נדחק לפרש שהצורך לידע "מאן שמעת ליה" קשור למסקנת הסוגיא הקודמת: "ומאן תנא דשמעת ליה שבת זמן תפלין הוא, דתוקים מתניתין אליביה" (צו ע"א ד"ה ומאן) – כביכול כדי לפרש שתנא קמא סבר 'שבת זמן תפלין' – צריך להיות מקור האומר כך. ברם כפי שכבר העיר ר"ד הלבני (עמ' רמח), לא זו בלבד שלא מצינו שימוש זה של 'ומאן שמעת ליה' במקום אחר בתלמוד אלא שפירושו של רש"י, שלפיו מסקנת הסוגיא הקודמת היתה שתנא קמא ורבן גמליאל "בשבת זמן ולא זמן תפלין הוא קא מיפלגי", אינו מחוור כשלעצמו.¹

זאת ועוד, אפילו המקור שנתקבל בסופו של דבר על דעתם של בעלי הגמרא לשיטת 'שבת זמן תפלין' מבוסס על דיוק עקיף ולא הכרחי.² מעיון בשתי המכילות (מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דפסחא, יז [עמ' 68-69]; מכילתא דרשב"י יג [עמ' 41-42]) נראה שלכל הפחות בסוף תקופת התנאים היה מוסכם שאין מניחים תפלין בשבת.³ גם מקורות אחרים⁴ מצביעים על מסקנה זו. ר"ל גינצבורג (ירושלמי, עמ' 283) סיכם: "היוצא מדברינו אלה שאין לנו אפילו צל

1 וכבר הבאנו לעיל את קושיית הרש"ש (כב ע"א ד"ה רש"י ד"ה מחזורתא) על רש"י בעניין זה.

2 ראוי לציין את דבריו המפתיעים של רבינו חננאל (צו ע"ב ד"ה לא, עמ' ריא) בסיכום הסוגיא: "לא אתבריר לן [מאי] [מאן] האי תנא דסבר שבת זמן תפלין היא". וראו לשון המהדיר בהערה 37 שם. וייתכן שדבריו נסמכו על נוסח סוגיא שאינו מוכר לנו. במדרשי ההלכה הנ"ל חוזרים על עצמם שני לימודים בסיסיים. לפי האחד: "מימים ימימה – יש ימים שאת נותן ויש ימים שאין אתה נותן, וצא שבתות וימים טובים" (מכילתא דר' ישמעאל, שם), ואילו לפי השני: "ר' אלע' א': הואיל ושבת קרוא' אות ותפלין קרואות אות, לא יתן אות בתוך אות? אמרת, תדחה שבת שחייבין עליה כרת ומיתת בית דין לתפלין שאין חייבין עליהם לא כרת ולא מיתת ב' דין?" (שם). אמנם, הימצאותם של ניסיונות דחייה בשמם של התנאים ("יכול...") המופיעים במדרשים הנ"ל מרמזת שיתכן שהיו כתות או קבוצות שבהן הניחו תפלין בשבת. מכל מקום, ברור שלימודים אלו אינם מלמדים בהכרח על הטעם האמתי שבעטיו סברו חז"ל שאין להניח תפלין בשבת. עיינו בסיכומי של הלבנטל (מהפכות פרשניות, עמ' 13-15) על שאלת מקומו של המדרש בגיבוש ההלכה. ייתכן שאי הנחת התפלין בשבת קשורה לתפיסה שלפיה קדושת התפלין עלולה להאפיל על קדושת השבת. החומרה שבה תפסו בחוגו של ר' אליעזר את הנחת התפלין בשבת, כפי שעולה מן המקורות שאליהם הפנינו בהערה הקודמת, מחזקת השערה זו. סיבה אפשרית אחרת עולה מעיון במשנה שבת ו ב, והיא, שהתפלין לא נתפסו כלבד אינטגרלי של האדם וממילא נאסר לצאת בהן בפרשות הרבים בשבת. במיוחד יש להתחשב בטעם זה מאחר שהתפלין מוזכרות שם בתוך קבוצה 'מפוקפקת', שכוללת בין היתר: שריון, קסדה, מגפיים, סנדל המסומר (ראו אשל, סנדלים, עמ' 193, ובמיוחד ליד הערה 17) וקמיע שאינו מומחה. בניגוד להסבר הראשון שהעלינו, ייתכן גם שבשל אופיין הסגולי של התפלין (עיינו להלן בפירוש הסוגיא הבאה, עמ' 40-41) הן נתפסו כפוגעות בקדושת השבת ולכן נכללו באותה קבוצה. מכל מקום, נראה שלא היתה כאן בעיה של איסור מוקצה, שהרי אפילו לגבי קמיע שאינו מומחה עולה מתוספתא שבת ד י (עמ' 19) שמוותר לאדם לטלטלו בשבת (מה שאין כן לגבי סנדל המסומר, האסור בטלטול [שם, ד"ה, עמ' 18]). ראו בית יוסף אורח חיים שח ד"ה דע (עמ' רצו).

4 משנה שבת ו ב; תוספתא שבת א יא (עמ' 3); ברייתא שבת לה ע"ב; אבות דר' נתן נוסח א כה (עמ' 80) ובמקבילות. על המקור האחרון ראו אֶלְן, מחקרים, עמ' 111-112; אפשטיין, מחקרים, בא, עמ' 68-69; גילת, השתלשלות ההלכה, עמ' 98.

ראייה לא מן המשנה ולא מן הברייתא שיאמר אדם, שבת ויום-טוב זמן תפילין.⁵ נראה אפוא שהדין בשאלת 'שבת זמן תפילין' בסוגייתנו אינו אלא מסגרת שתכליתה שיבוץ הברייתא המקבילה למשנתנו.

(א) ר' עקיבא היא

הניסיון הראשון המופיע בסוגייתנו מבוסס על האמור במנחות לו ע"ב. מהשוואת שתי הסוגיות נראה שבעל סוגיין הריק סברות ולשונות המשמשות בסוגיא שם ויצק אותן לסוגייתנו. שם, הנחת המוצא המפורשת היא שישנו קשר בל יינתק בין שתי השאלות 'לילה זמן תפילין' ו'שבת זמן תפילין': 'דמהיכא דממעטא שבת, מהתם ממעטי לילות'. הראיה המובאת לכך היא מן הברייתא שהובאה גם בסוגייתנו ואשר בה הוצגה מחלוקתם של ר' עקיבא ור' יוסי הגלילי (א)[1], ברייתא שממנה משתמע שישנו קשר הדוק בין שתי השאלות ההלכתיות. לבסוף הביאו ברייתא שאינה מקשרת בין שתי השאלות ההלכתיות ושמסרת שר' עקיבא סובר ששבת לאו זמן תפילין.

ואילו בסוגייתנו הפכו את סדר הדברים ופתחו בהנחה שר' עקיבא הוא שסבר 'שבת זמן תפילין'. הנחה זו ביקשו לחזק על ידי אזכור הברייתא המספרת את דבר מחלוקתם של ר' עקיבא ור' יוסי הגלילי בעניין הפסוק 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה' (שמות יג י). בדרשה זו ביקשו למצוא רמז לכך שר' עקיבא סובר ששבת זמן תפילין. לבסוף דחו אפשרות זו על ידי ציטוט ברייתא המוסרת בפירוש שר' עקיבא סובר ששבת לאו זמן תפילין (א)[3].

עירובין צו ע"א

מאן תנא דשמעת ליה שבת זמן תפילין? ר' עקיבא היא.

דתניא: ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה – ימים ולא לילות; ימים מימים – פרט לשבתות וימים טובים, דברי ר' יוסי הגלילי. ר' עקיבא אומר: לא נאמר חוקה זו אלא כנגד פסח בלבד.

מנחות לו ע"ב

ומאי קסבר? אי קסבר לילה זמן תפילין, שבת נמי זמן תפילין. אי קסבר שבת לאו זמן תפילין, לילה נמי לאו זמן תפילין, דמהיכא דממעט' שבת, מהתם ממעטי לילות!

דתניא: ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה – ולא לילות; מימים – ולא כל ימים, פרט לשבתות וימים טובים, דברי ר' יוסי הגלילי. ר' עקיבא אומר: לא נאמר חוקה זו אלא לפסח בלבד.

נפקא ליה מהיכא דנפקא ליה לר' עקיבא, דתניא, ר' עקיבא אומר: יכול יניח אדם תפילין בשבתות וימים טובים? ת"ל: והיה לאות על ידכה – מי שצריכין אות, יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות.

5 לדעת גינצבורג: "ומה שהביא האמוראים לדעתם שיש מן התנאים מי שסובר כן, לא מפי השמועה אמרו כן אלא שהיה קשות להם המשנה והתוספתא בעניין המוצא תפילין". למעשה, מלבד רב ספרא (שבת סא ע"א, ואף הוא לא נקב בשמו של תנא מסוים) לא מצאנו אמורא שייחס את שיטת 'שבת זמן תפילין' לתנאים, לא בבבלי ולא בירושלמי. אדרבה, ייחוס שיטה זו הוא לעולם מתלמודו של הסתמא. בשבת סב ע"א, בתשובה לאבבי, ייחס הסתמא דגמרא לר' מאיר את השיטה 'שבת זמן תפילין' ו'לילה זמן תפילין' (ושם מוכח קצת שאבוי עצמו סבר שהיתר המשנה והברייתא אינו מטעם 'שבת זמן תפילין'. עיינו ריטב"א [שבת סא ע"א ד"ה מאי טעמא דרך, עמ' שסח] וראו הלבני, עמ' רמז, הערה 9). גם בקידושין לה ע"א ייחס הסתמא (בהשפעת סוגייתנו) לר' מאיר (ולר' יהודה) את השיטה שלפיה שבת זמן תפילין. עוד יש לציין את מנחות לו ע"ב, שם העלה הסתמא את האפשרות שר' יעקב סבר ששבת זמן תפילין ולבסוף דחה אותה.

מנחות לו ע"ב

עירובין צו ע"א

א"ר אלעזר: כל המניח תפילין אחר שקיעת החמה עובר בעשה, ור' יוחנן אמר: עובר בלא תעשה.

לימ' בדרבין א"ר אילא קא מיפלגי, דאמ' רבין א"ר אילא: כל מקום שנ' השמר, פן ואל, אינו אלא לא תעשה – דמר אית ליה דרבין ומר לית ליה דרבין א"ר אילא.

>לא, דכולי עלמא אית להו דרבי אבין א"ר אילא⁶ והכא בהא קא מיפלגי: מר סבר: השמר דלאו – לאו; השמ' דעשה – עשה. ומר סבר: השמר דעשה – נמי לאו.

אלא הא דתנן: פסח ומילה מצות עשה,

לימ' דלא כר' עקיבא, דאי ר' עקיבא, כיון דמוקים לה בפסח לאו נמי איכא דאמ' ר' אבין א"ר אלעזר: כל מקום שנא' השמר, פן ואל, אינו אלא לא תעשה?

אפי' תימא ר' עקיבא: השמר דלאו – לא; השמר דעשה – עשה.

וסבר ר' עקיבא שבת זמן תפילין הוא? והתניא, ר' עקיבא אומר: יכול יניח אדם תפילין בשבתו וימים טובים? ת"ל: והיה לאות על ירך – מי שצריכין אות, יצאו שבתו וימים טובים שהן גופן אות!

(א) [1] ושמרת את החקה הזאת... ר' עקיבא אומר: לא נאמרה חוקה זו אלא כנגד פסח בלבד

כאמור, בעזרת דרשת הכתובים אשר בה נמסרו דעותיהם של ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא בעניין הפסוק האחרון של פרשת 'קדש' (שמות יג א-י): "ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה", ביקשו בעלי הגמרא להוכיח שר' עקיבא הוא התנא הסובר ששבת זמן תפילין. אמנם, עיקר עניינה של הפרשה הוא הלכות הפסח וסיפור יציאת מצרים, אך מכיוון שהיא סמוכה לפסוק הנדרש אצל חז"ל כמכוון למצוות תפילין: "והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך..." (שמות יג, ט), עולה השאלה אם יש לדרוש את הפסוק האחרון שבה לעניין פסח או לעניין תפילין.

במכילתא דר' ישמעאל נקבע: "ושמרת את החוקה הזאת – זו חוקת תפילין" (שם, עמ' 68).⁷ אולם גם במקור זה נזכרה ההתלבטות הפרשנית: "את' אומ' זו חוקת תפילין או אינו אלא חוקת כל המצוות [=פסח]?" אמרת במה ענין מדבר? בתפילין! (שם, עמ' 68). גם בירושלמי ברכות ב ג, ד ע"ג מוזכרות שתי תפיסות אלו ללא ציון שמות החולקים. ואילו במכילתא דרשב"י מובאת בעניין זה מחלוקת נקובת שם: "ד"א, ושמרת את החוקה – ר' אליעזר אומר: זאת חוקת הפסח. ר' עקיבא אומר: זו חוקת תפילין" (שם, עמ' 41).

הדרשה המובאת בסוגייתנו ובמקבילה במנחות שונה מן המדרשים השונים המופיעים בשתי המכילות לפחות בשלושה אופנים:

6 ברוב כתבי היד חסרות מילים אלו, והוספתן על פי כ"י וטיק¹¹⁸ והדפוסים.
7 אולי בעקבות דרשה זו מפרש כך התרגום המיוחס ליונתן. על שימוש של המיוחס ליונתן במכילתא דר' ישמעאל עיינו כהנא, מכילותות, עמ' 362, הערה 103, ובהפניותיו שם.
8 בדפוסים (מדפוס ראשון קושטא רע"ה ועד הוצאת הורוביץ-רבין): "או אינו אלא חקת המצוות". ופירש רמ"ש בהגהותיו מאיר עין (כא ע"ב, הערה לה) שהמילה 'המצוות' סובלת שני פירושים: ריבוי 'מצוה' או ריבוי 'מצוה'. וכדי לפרש את גירסת כ"י אוקספורד¹⁵¹ וכ"י מינכן¹¹⁷: "חוקת כל המצוות", כתב: "כל המצוות האמורות בפרשה". ואילו מפירוש זית רענן למקבילה בתנחומא משמע שהכוונה היא שכל המצוות לא יהיו נוהגות כלילה! וזהו כמובן דחוק, כפי שהעיר רמ"מ כשר בתורה שלמה יב, עמ' קכ, הערה קכא.

ראשית, לפי הבבלי, בניגוד למכילתא דרשב"י, ר' עקיבא הוא הסובר שהפסוק מדבר בעניין הפסח (ואילו ר' יוסי הגלילי סובר שהפסוק מדבר בעניין תפילין); שנית, במכילתות לא מצויה דרשה משותפת אחת הדנה הן במהותו של הפסוק (תפילין או פסח) הן בפירושו אליבא דמאן דאמר שהפסוק עוסק בתפילין; שלישית, בשתי המכילתות, הגם שמובאים בהן לימודים הן לעניין שבת הן לעניין לילה, אין דרשה אחת הדנה בשני העניינים יחדיו.⁹

נראה אפוא שבעל הגמרא השתמש בדרשה אקלקטית ותניינית, תוצרתן של שלוש דרשות: הדרשה הדנה במהות הפסוק (ללא זהות החולקים, בדומה לנוסח המכילתא דר' ישמעאל והירושלמי, שאינם מוסרים לנו את שמות החולקים); דרשת "ימים – ולא לילות"; דרשת "פרט לשבתות וימים טובים". המעבד צירף את שלוש הדרשות זו לזו ואף ייתכן שהוסיף על פי השערתו את שמות החולקים.¹⁰

(א) [2] אלא הא דתנן פסח ומילה מצות עשה... אפי' תימא ר' עקיבא...
השמר דעשה עשה

בעלי הגמרא ביקשו לדחות את ההוכחה בשל האמור במשנת כרתות א א: "הפסח והמילה – מצות עשה". הנחת היסוד במספר מקומות בתלמוד (ראו במסורת התלמוד) היא שסתם משנה היא אליבא דר' עקיבא,¹¹ ואם אכן סבר ר' עקיבא שהפסוק "ושמרת את החקה הזאת" נאמר אך ורק על פסח, הרי שהאמור במשנת כרתות – שחובת הפסח היא מצוות עשה – אינו כשיטתו, שהרי כלל ידוע הוא ש"כל מקום שנאמר השמר, פן ואל, אינו אלא לא תעשה". ניסיון זה נדחה על ידי בעלי הגמרא בטענה שכלל זה אינו מתייחס לדיבורי 'השמר' הבאים בפרשיות העוסקות במצוות עשה.

(א) [3] וסבר ר' עקיבא שבת זמן תפילין הוא?

לפי הדרשה הבבלית שבסוגייתנו, ר' יוסי הגלילי דרש את הפסוק "ושמרת את החקה הזאת" למועדה מימים ימימה" לעניין תפילין, ולמד ממנו ששבת ולילה לאו זמן תפילין, ואילו ר' עקיבא סבר שפסוק זה כלל לא עוסק בתפילין כי אם בפסח, וממילא אין ללמוד ממנו מאומה לעניין תפילין. מכאן חשב בעל הגמרא להסיק שר' עקיבא סבר ששבת זמן תפילין, שהרי אם מי שסובר שהפסוק עוסק בתפילין סובר ששבת לאו זמן תפילין, ממילא, מי שסובר שהפסוק אינו עוסק בתפילין סובר ששבת זמן תפילין. לימוד בעייתי זה נדחה באמצעות הבאת דרשה נגדית המבוססת על הפסוק "והיה לך לאות על ירך", ואשר בה נמסר שר' עקיבא קבע בפירוש ששבת לאו זמן תפילין (א)[3].

ברם מבחינה לוגית, גם לו לא היתה דרשה נגדית מעין זו בנמצא לא היה מקום להסיק ולהוכיח שר' עקיבא סובר ששבת זמן תפילין רק מתוך כך שהוא סובר שהפסוק אינו מדבר בתפילין!

9 אמנם בירושלמי ברכות ב ג, ד ע"ג איתא: "ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה – ימים ולא לילות; ימים(ם) [מי] – פרט לשבתות וימים טובים! (ימים' ולא לילות)". אבל במקבילה בעירובין י א, כו ע"א מופיע רק: "ימים ולא לילות". אלא שיש לפקפק גם בגירסא המצויה בירושלמי ברכות הנ"ל מאחר שבכ"ז וטיקן¹³³, שם "וכן אצל כל הראשונים שמעתיקים את הירושלמי ברכות חסרה הוספה זאת (עיין רטנר ברכות עמ' 47 ולא הרגיש בזה)... (ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 354). לכל העניין ראו גינצבורג, ירושלמי, עמ' 275–277.

10 ייתכן שלצד מגמות פסיקה הוכנסו או שונו שמות מוסרים גם בשל שיקולים אחרים. ממילא, ניתן אולי להציע שמאחר שבעל המדרש המעובר ידע שר' עקיבא סבר ששבת לאו זמן תפילין מדרשת 'אות', הניח שהוא זה שסבר שהפסוק מדבר במצוות פסח. שמו של ר' יוסי הגלילי יכול היה להשתרע לדרשה המעוברת עקב היותו בר הפלוגתא הרגיל של ר' עקיבא. לנושא זה ראו כהנא, המכילתות, עמ' 321, ובהפניות שם, הערה 1.

11 שהרי "וכלהו אליבא דר' עקיבא" (סנהדרין פו ע"א). פרידמן (השובר – הפירושים, עמ' 244) הראה שכוונת קושיות אלה היא לומר: "לימא מתניתין דלא ככולי עלמא. והקשו כן על דעת כל התנאים שמצאו מקום להקשות כן, וגם על מי שאין דעתו כהלכה ואין אנו שונים סתמא כמותו". וראו מה שכתבנו בפירוש הסוגיא הראשונה, לעיל, עמ' 13, הערה 19.

בשפה המקצועית של הלוגיקנים מכונה הסקה כושלת זו 'הטעיית הכחשת הרישא',¹² כלומר הוכחה המבוססת על הכחשת הרישא (=ר') עקיבא סובר שהפסוק אינו מדבר בעניין תפילין) במקום על הכחשת הסיפא (=ר') עקיבא סובר ששבת זמן תפילין). אבל כידוע, אין דרכי ההיסק של הלשונות הטבעיות זהות לדרכי ההיסק של ההיגיון. השפה הטבעית מכירה דרך היסק נוספת המכונה 'השתמעות שבשיחה' (conversational implicature),¹³ וייתכן שכאן ראוי בעלי הגמרא מקום להסיק מן העובדה שר' עקיבא סבר שהפסוק אינו מדבר בתפילין, ששבת זמן תפילין. אולם מסתבר יותר שבעלי הגמרא לא ביקשו אלא להעלות הצעות רטוריות כדי להציג קשת אפשרויות קודם שהם מעלים את ההצעה שיש לדעתם לקבל.

(ב) אלא האי תנא דתניא היה ניעור בלילה רצה חולץ רצה מניח דברי ר' נתן

בניסיון השני ביקשו בעלי הגמרא להוכיח שאותו תנא הסובר בברייתת 'הניעור בלילה' שלילה זמן תפילין סובר גם ששבת זמן תפילין. הוכחה זו מבוססת כנראה על אותה ברייתא המובאת בניסיון הראשון ואשר בה נמסר שר' יוסי הגלילי ור' עקיבא נחלקו בנוגע לפסוק 'ושמרת את החקה הזאת מימים ימימה' ומתוך כך שר' יוסי הגלילי קישר בין שאלת לילה זמן תפילין לבין שאלת שבת זמן תפילין. אלא שעקב דחיית הניסיון הראשון, העלאת ניסיון זה תמוהה ביותר; האם סביר לנסות להוכיח מכך שתנא קמא של הברייתא סבר שלילה זמן תפילין שהוא סבר גם ששבת זמן תפילין לאחר שכבר הובהר בדחיית הניסיון הראשון שאין קשר בין שתי הסברות? מסתבר שגם כאן לא ביקש בעל הגמרא אלא להעלות הצעה נוספת כדי להציג קשת אפשרויות קודם שהוא מעלה את ההצעה שיש לדעתו לקבל.

(ג) [1] אלא האי תנא הוא דתניא מיכל בת שאול היתה מנחת תפלין ולא מיחו בה חכמים

הניסיון השלישי מבוסס על ברייתא שבה מסופר על מיכל בת שאול שהיתה מניחה תפילין ולא מחו בידה חכמים. ככל הנראה מסתמכת ראייה זו על ההלכה הרווחת (עיינו משנה קידושין א ז) שלפיה נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן. מכך שחכמים לא מחו בידה משמע שהם סברו שמצוות תפילין אינה מצווה התלויה בזמן, ומכאן שסברו שחייבים בה תמיד, כלומר אפילו בשבת.¹⁴ ברם עצם הראייה אינה מובנת, שהרי במשנה בקידושין ובמקורות אחרים נאמר רק שנשים פטורות, אך לא נאמר שאסור להן לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן, וממילא, אי המחאה של החכמים אינה מוכיחה מאומה. כדי להסביר את הראייה העלו פרשנים אפשרויות שונות בתשובה לשאלה מדוע אי המחאה היא בכל זאת הוכחה. לדעת רש"י היה עולה על דעתנו שחכמים ימחו באשה המקיימת מצוות עשה שהזמן גרמן, "דתהוי כתוספת על דברי תורה שפטרה נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן".¹⁵ לדעת בעלי התוספות היה עולה על דעתנו "דתפילין צריכין גוף נקי ונשים אין זריזות ליוזרה".¹⁶

12 ראו לוגיקה, עמ' 236.

13 ראו צרפתי, סמנטיקה, עמ' 4.

14 למעשה אין קשר הכרחי בין סוגיות 'שבת זמן תפילין' ו'לילה זמן תפילין' לשאלת חיוב נשים בתפילין. כך עולה ממכילתא דרשב"י יג ט (עמ' 41), מהירושלמי הנ"ל וגם מקידושין לג ע"א ואילך. ראו רמ"מ כשר, תורה שלמה יב, עמ' 117, הערה קי.

15 צו ע"א ד"ה ולא מיחו בה. רש"י לא השתמש בביטוי ההלכתי 'בל תוסיף' אלא: "דתהוי כתוספת", ואילו בפירושו לראש השנה (לג ע"א ד"ה הא נשים מעכבין) השתמש בביטוי 'בל תוסיף'. וכבר העיר על ניואנס זה בשאגת אריה סימן קד והסיק שרש"י חזר בו בעירובין ממה שכתב בראש השנה!

16 שם, ד"ה מיכל. ועיינו ספר הישר לר"ת, השו"ת, סד ה (עמ' 148), סד ד (עמ' 151). וראו עוד: אנציקלופדיה תלמודית (ב, עמ' רנ-רנא). בעלי התוספות נקטו בתירוץ זה, שתפילין צריכות גוף נקי, גם כדי לתרץ מדוע מצווה זו היתה רפויה בידם. ראו תוספות לראש השנה (יז ע"א ד"ה קרקפתא דלא מנח תפילין) והשוו לתוספות שבת (מט ע"א ד"ה כאלישע בעל כנפים).

(ג) [2] דילמ' סברי לה כמאן דאמ' נשים סומכות רשות

בסוגיא המקבילה, ירושלמי י א, כו ע"א = ברכות ב, ג (ד ע"ג), מובאת מסורת מנוגדת לזו שבסוגייתנו: "מיכל בת שאול היתה לובשת" ¹⁷ תפילין... ר' חזקיה בשם ר' אבהו... מיכל בת שאול מיחו בה חכמ". ייתכן שגם בעלי הגמרא שלנו הכירו מסורת מנוגדת זו, וכפי שהציע ר' יצחק מווינה בספר אור זרוע: "ותלמוד דידן נמי, דלא שני הכי, לאו משום דפליג אירושלמי אלא משום שהשיב לו אפי' לפי דבריו שהוא סובר שלא מיחו בידיהן אין להביא משם, דמצי למימר ר' יוסי הוא. והירושלמי השיב לפי האמת, ולא פליגי גמרא דידן והירושלמי אהדי". ¹⁸ ייתכן שהצורך באחידות סגנונית בסוגייתנו הוא שהנחה את בעלי הגמרא לסתור את ניסיון ההוכחה בדרך שמה ולא באופן חד משמעי: "דילמא סברי לה כמאן דאמ': נשים סומכות – רשות". ¹⁹

(ד) אלא האי תנא היא דתניא המוצא תפילין... לא פליגי אלא בחדשות אבל באשה לא פליגי

ניסיון ההוכחה הרביעי, שהוא ככל הנראה נקודת המוצא של הסוגיא, נשען על התפיסה שהושמעה בסוגיא הקודמת ואשר לפיה היתר המשנה להציל את התפילין מבוסס על הנחתן. מכיוון שבברייתא אין הבחנה בין נשים לגברים, משמע שלנשים מותר לקיים מצוות תפילין ("אלמ' קסברי: מצות עשה שלא הזמן גרמא הוא", "שבת זמן תפילין"). הוכחה זו התבססה לא רק על ההלכה הרווחת שלפיה נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן אלא גם על התפיסה שלפיה מצוות שנשים פטורות מהן, אסור להן לקיימן. לפיכך מצא בעל הגמרא לנכון להדגיש שאין כל אפשרות לטעון שר' מאיר ²⁰ ור' יהודה (תנאי הברייתא) סברו שנשים סומכות – רשות, כלומר שמותר להן לקיים מצוות שהן אינן חייבות בהן.

(ד) [2] ודילמא הכא נמי סבירא להו כמאן דאמ' רשות

הוכחת בעל הגמרא מתבססת על חידושו של אביי בסוגיית ראש השנה לג ע"א, שקישר בין שאלת סמיכת נשים על קרבן לבין מצוות שופר (וכנראה כל מצווה אחרת שנשים פטורות ממנה). אביי היה זה שתלה את המחלוקת המופשטת ²¹ בעניין קיום מצוות (על ידי נשים) שנשים פטורות מהן במחלוקת התנאים בספרא ²² בעניין סמיכה. תאורטית, אין כל הכרח לכרוך את המחלוקת בספרא – שנאמרה דווקא לעניין סמיכת קרבן – יחד עם יתר המצוות שנשים פטורות מהן. הרי טעמי החולקים בעניין סמיכה אינם בהכרח שייכים למצוות אחרות, ומה שנכון לגבי מצווה אחת אינו בהכרח נכון לגבי מצווה אחרת. ²³ ודאי שעצם הקושיא הנובעת מהדיוק "הא נשים מעכבין" שנאמר שם בסוגיית ראש השנה אינה הכרחית:

17 הפועל המשמש לציון קשירת תפילין בירושלמי הוא משורש נ"ת או לב"ש, ואילו בבבלי נגזר פועל זה משורש נו"ח; ראו על כך: רוחנל, מסורות א"ר בבבלי, עמ' 25; 46, הערה 252.

18 אור זרוע ב הלכות ראש השנה רסו (סב ע"א). השו"ר: ריטב"א (צו ע"א ד"ה מדלא מיחו בהם, עמ' תתסג).

19 מקור הביטוי במחלוקת התנאים המובאת בספרא דבורא דנדבה ב (ד ע"א); על כך עיינו להלן.

20 בעניין שמו של ר' מאיר שאינו מופיע במקבילה בתוספתא ח טו (עמ' 136) עיינו מה שכתבנו בפירוש הסוגיא הראשונה, עמ' 12, הערה 18.

21 על פירוש מקורות תנאיים בעזרת עקרונות מופשטים ראו רובינשטיין, עקרונות כלליים.

22 ספרא דבורא דנדבה ב (ד ע"א): "בני ישראל סומכין, אין בנות ישראל סומכות. רבי (דוסה) יוסה ורבי שמעון אומריין: הנשים סומכות – רשות. אמר רבי יוסה, אמר לי אבה אלעזר: היה לנו עגל זבחי שלמים והוצינוהו לעזרת הנשים וסמכו עליו הנשים. וכי יש סמיכה בעזרת הנשים? אילא מפני נחת רוחן של נשים...". והשוו חגיגה טז ע"ב; חולין פה ע"א.

23 ראו לדוגמה התאמצותם של בעלי התוספות כאן (ד"ה מיכל) לבאר את הבעיות השונות העוללות להתערר כשנשים מקיימות מצוות שונות.

... אבל השתא דלא תני אלא קטנים, יש לומר דגם נשים נמי אין מעכבין, והאי דתני קטנים, משום דבעי למיתני אבל מתעסקין בהן עד שילמדו, דדוקא עם קטנים מתעסקין כדי לחנכם במצות, אבל עם נשים אין מתעסקין, דבטורח שרינן להו למיתקע אינהו לשם רשות, והאי דלא תריץ ליה הכי, לרווחא דמילתא קא עבד, ולפי שיטתו השיבו שאפי' אם תדחוק אותי לדקדק הא נשים מעכבין, לא קשיא, משום דהיא פלוגתא דתנאי ... (רי"ד, ספר המכריע, ערך עט, עמ' תצא).

בעל סוגיין צירף אפוא את מסקנת הסוגיא בראש השנה – שלפיה התנא קמא של המשנה שם סבר שלנשים אסור לקיים מצוות שהן פטורות מהן – יחד עם הכלל 'סתם משנה ר' מאיר', וכך עלה בידו להוכיח שר' מאיר סבר כתנא קמא של הברייתא 'בני ישראל סומכין' ולא כר' יוסי וכו' שמעון. על אף הסתמכותו על הכלל 'סתם משנה ר' מאיר' התעלם בעל הגמרא מהמשנה הסתמית בברכות ג' הקובעת בפירוש: "נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין"²⁴ וודאי עשה כן כדי 'להציל' את ההוכחה. בעזרת אותה ברייתא בספרא ותוך שימוש בכלל 'סתם ספרא ר' יהודה'²⁵ הוכיח בעל הגמרא שגם ר' יהודה לא סבר שנשים סומכות – רשות.

24 זו קושיית ר' יום טוב מוויץ בתוספות (צו ע"ב ד"ה לא). והשוו רבינו פרץ (צו ע"ב ד"ה לא, עמ' רכז).

25 בציטוט הברייתא בסוגיא בראש השנה הנ"ל, התנא קמא מזוהה כר' יהודה! לעצם העניין פירש אפשטיין (מבואות לספרות התנאים, עמ' 656): "... ז"א שרובו של הספרא הסתמי – מדרשו של ר' יהודה הוא...". וראו שטראק, עמ' 261–263.